

תלמד – תצליח: ההבטחה הניאו-ליברלית ומחאת קיץ 2011

אמית אביגור-אשל*

תקציר. המאמר מציע פרספקטיבה חדשה לבחינת האופן שבו המהפכה הניאו-ליברלית בישראל השפיעה על מחאת קיץ 2011. הניאו-ליברליזם מתיימר להבטיח שרכישת השכלה גבוהה תקדם את רווחתו של הפרט ותייצר עבורו רשת ביטחון מפני הפכפכותו של השוק; שחיקתה של הבטחה זו סייעה להצית את המחאה ולעצב אותה. טענה זאת נתמכת בהשוואה בין המחאה הישראלית למקבילתה הצ'יליאנית, שבפרמטרים מרכזיים דומה לה יותר מאשר אירועי מחאה מקבילים אחרים. בצ'ילה נוצרו הבעיות במימוש הבטחת ההשכלה הניאו-ליברלית בגלל פעולתה של מערכת ההשכלה הגבוהה, ואילו בישראל הן נוצרו בנקודת המעבר לשוק העבודה לאחר השגת התואר האקדמי. נקודות השבר השונות עיצבו מאפיינים עיקריים בשתי המחאות: בצ'ילה התמקדה המחאה בעלויות שכר הלימוד ובמבנה מערכת ההשכלה הגבוהה. בישראל הגיע עיקר כוחה של המחאה מבין שורות האקדמאים, ששכרם נשחק בשנים שקדמו למחאה.

מבוא

אחד האירועים הדרמטיים, המעניינים ובוודאי החריגים ביותר בציבוריות הישראלית בשנים האחרונות התרחש בקיץ 2011, כאשר מאות אלפי ישראלים יצאו לרחובות למחות שבוע אחר שבוע.¹ העוצמה של המחאה נבעה מהיקפה, אך גם מאופייה: התארגנות ספונטנית של פרטים וקבוצות שהחליטו לצאת לרחובות, התקבצות של אנשים שבאו לשמוע, להשמיע ולהשתתף. באופן מוצהר, הזיק שהדליק את המחאה היה מחירי הדיור ואולי גם מחיריהם של מוצרי צריכה. אולם ברקע עומדים תהליכים עמוקים יותר. אחד מהם הוא האכזבה מאופן פעולתה של הממשלה, ובמבט מקיף יותר – מאופן פעולתה של הפוליטיקה (טלשיר, 2014). תהליך נוסף הוא התגברות המצוקות הכלכליות, שהקיפו תחומים נרחבים בהרבה מאשר דיור וצריכה והגיעו עד כדי תחושת חוסר יכולת לשפר את רמת החיים או אף לשמר את רמת החיים הקיימת (רוזנהק ושל, 2013). שני התהליכים קשורים קשר עמוק למהפכה הניאו-ליברלית שעברה על ישראל מאז אמצע שנות השמונים של המאה ה-20. הגדלת החשיפה לשוק, ערעור רשתות הביטחון החברתיות-כלכליות והגדלת ממדי אי-השוויון הולידו קשיים כלכליים שהקיפו קבוצות נרחבות. מפלגות מכל גוני הקשת הפוליטית אימצו את התפיסה הניאו-ליברלית, כך שלחילופי קואליציות או ממשלות

* המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים

1 ברצוני להודות למריו שניידר, רונן מנדלקרן, רוסאנה קסטילוני ושני קוראים של סוציולוגיה ישראלית על הערותיהם המועילות. אין לי ספק שהערותיהם תרמו לשיפור המאמר.

לא הייתה השפעה ממשית על המדיניות החברתית-כלכלית. תחומים נרחבים הועברו לסמכותה של פקידות בירוקרטית לא נבחרת במטרה להרחיק את השמנת - תקציב המדינה ופעולותיה - מהפוליטיקאים, שנתפסו כחתולים בלתי אחראיים (ממן ורוזנהק, 2009).

מאמר זה מציג נקודת מבט נוספת, שלא דווקא סותרת את האמור לעיל, לגבי האופן שבו המהפכה הניאו-ליברלית השפיעה על המחאה ויצרה את התנאים לפריצתה. הנחת המוצא היא שמהפכה זו אינה מתבטאת רק בשינוי דרסטי במדיניות או בתפקוד האליטה הפוליטית ותפיסותיה, אלא גם בהשתנות התנאים, המסגרת, הסביבה ואפילו כללי המשחק עבור הציבור בכלל. התערערות כללי המשחק שהסדר הניאו-ליברלי התיימר להציע תרמה להתפרצות המחאה. כללי המשחק שבהם יעסוק מאמר זה הם ההבטחה הניאו-ליברלית כי רכישת השכלה גבוהה היא אמצעי למוביליזציה חברתית-כלכלית, ואף מעין תעודת ביטוח מפני הידרדרות ברמת החיים של הפרט. הבטחה זו מופעלת בהקשר שבו לפי ההיגיון הניאו-ליברלי השוק הופך ל"חופשי" יותר ויותר, תופעה שתכונה בהמשך "משמוע של השוק". בתנאים כאלה, האמצעים העומדים לרשותו של הפרט בשדה הכלכלי הם רק אלה שהשוק מסוגל לתת להם ערך. אחד המרכזיים שבהם הוא השכלה, שבמינוח הניאו-ליברלי מיתרגמת להון אנושי. מתוך כך, אטען ששחיקתה של ההבטחה שהסדר הניאו-ליברלי התיימר להציע לגבי ההשכלה הגבוהה סייעה להצית את המחאה ולעצב אותה. טיעון זה ייתמך בהשוואת המחאה הישראלית למחאה המקבילה בצ'ילה, שפרצה שבועות אחדים קודם לכן. ההשוואה בין המקרה הישראלי למקרים אחרים של מחאה עממית היא מתבקשת, בוודאי לאור העובדה שהמחאה בישראל הייתה חלק מגל עולמי של מחאה עממית. כפי שיוצג בהמשך, צ'ילה היא בסיס טוב יותר להשוואה מאשר מקרים אחרים. בניגוד למחאות מקבילות במדינות ערב, המרכיב הדומיננטי במחאה הישראלית והצ'יליאנית היה כלכלי; בניגוד למאפייניהן של מחאות מקבילות באירופה ובארצות הברית, ישראל וצ'ילה לא חוו משבר כלכלי חריף. מלבד זאת, שתיהן עברו בעשורים שקדמו למחאה תהליכי ניאו-ליברליזציה מקיפים. המאמר בנוי כך: בתחילה אדון בנקודות המבט שהוצעו לחקר נסיבות פריצתה של המחאה הישראלית ואציג את הבטחת ההשכלה הניאו-ליברלית. לאחר מכן אראה כיצד ההשוואה לצ'ילה משרתת את הניתוח של המחאה הישראלית טוב יותר מהשוואה למחאות מקבילות אחרות, ואציג את הטיעון המרכזי אגב התאמתו לשני המקרים. בהמשך אדון במושגי המשמעות של השוק וההבטחה ואמחיש כיצד שני המושגים האלה באים לידי ביטוי בישראל ובצ'ילה. לבסוף אראה היכן התערורו קשיים במימוש ההבטחה הניאו-ליברלית וכיצד הם קשורים למחאה בכל אחד מהמקרים.

לתת במחאה סימנים

המחקר על מחאת 2011 רק החל, אך כבר עתה ניכרות בו שתי גישות מרכזיות לבחינת הרקע לפרוץ המחאה.² האחת מייחסת חשיבות למה שמכונה "משבר הדמוקרטיה" או "משבר הייצוג" (הרצוג, 2013; טלשיר, 2014; רם ופילק, 2013). לפי גישה זו, המחאה ביטאה את המשבר שבו נתונה הדמוקרטיה הייצוגית. היא יצאה נגד אופן התנהלותה של הדמוקרטיה הממוסדת, ובכלל

2 גישות נוספות הדגישו, למשל, מאפיינים מגדריים (הרצוג, 2013) ופריפריאליים (סיקורל וליטבק-הירש, 2012), אך לא הציעו מסגרת שתסביר את פרוץ המחאה.

זה התמעטות השפעתה על עיצוב סדר היום הציבורי, אם בגלל העדר מגוון אידיאולוגי ואם משום שחלק נכבד מסמכויות השלטון והחלטות המדיניות הועבר לפקידות בירוקרטית שאינה נבחרת (טלשיר, 2014). בה בעת היא ביקשה להציע פרקטיקות דמוקרטיות אלטרנטיביות של דמוקרטיה השתתפותית (רם ופילק, 2013).

לפי גישה שנייה, המחאה היא ביטוי דורי. המוחים הם הדור שבניו בגרו בעשור או שניים האחרונים "בסביבה המעודדת מגמות של דה-פוליטיזציה, אינדיבידואליזם, הפרטה ושיח ניאאו-ליברלי, ושרבים מהם אימצו אותן, מבחירה או מאילוץ, אל תוך עשייתם היומיומית" (הרצוג, 2013, עמ' 70). עבורם, אחד המניעים הישירים למחאה היה "מצב שבו הם מתקשים לשמור על רמת החיים של הדור הקודם של המעמד הבינוני, שאליה הורגלו בשנותיהם המעצבות בבית הוריהם" (רוזנהק ושל, 2013, עמ' 142; ראו גם Grinberg, 2013).

שתי הגישות מסכימות על כך שלתפנית הניאו-ליברלית שביצע המשק הישראלי בעשורים האחרונים היה תפקיד חשוב בהנעת המחאה (טלשיר, 2014; רוזנהק ושל, 2013; רם ופילק, 2013; Grinberg, 2013): אי-השוויון בהכנסה ובשכר עלה, נטל המס ירד והביטחון הכלכלי והתעסוקתי התערער; השירותים החברתיים הופרטו והצטמצמו וההוצאה הפרטית עליהם עלתה (ממן ורוזנהק, 2008; רוזנהק ושל, 2013; רם ופילק, 2013). לכאורה, די היה בתהליכים אלה כדי ליצור מניע כלכלי להתפרצותה של מחאה רחבת היקף (ראו Alimi, 2012). אך כדי להיטיב להבין את הרקע לפרוץ המחאה ואת דפוסייה, ראוי גם לשים לב להיגיון הניאו-ליברלי ולאופן פעולתו.

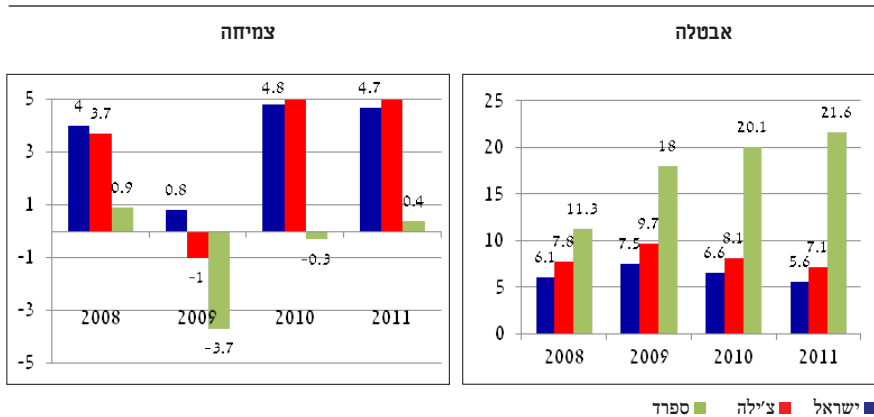
לפי התפיסה הניאו-ליברלית, מטרתם של כל המהלכים האמורים היא להגדיל את השפעתו של "השוק החופשי" על אופן חלוקתם של משאבים ועל פעילותם של הפרטים. הגדלתה של השפעה זו תכונה כאן "משמוע של השוק". המשמוע מגביר את חשיפת הפרט להפכפכותו של השוק, אולם הניאו-ליברליזם טוען שבידיו גם כלי למיתון השפעות המשמוע ואף לשיפור איכות החיים במסגרת השוק - השכלה. לטענתו, פרט שירכוש השכלה (גבוהה), מובטח לו שיוכל להתקדם בשוק (העבודה) מבחינה חברתית-כלכלית ואף להשיג מעין רשת ביטחון מפני נסיגה אפשרית ברמת החיים שלו בעקבות תנודות השוק. ברמת הכלל, ההבטחה של ההשכלה בולמת מתחים חברתיים ואי-נחת פוליטית שיכולים להיווצר כתוצאה מהשלכות פעילותו של "השוק החופשי". ברם, כאשר מימוש הבטחה זו נתקל בקשיים של ממש, כללי המשחק שהניאו-ליברליזם מבקש לייצר מתערערים והופכים בעצמם לקרקע לאי-נחת פוליטית.

המנגנון הזה אינו בהכרח גלוי לעין, בוודאי לא בהקשר של מחאת 2011, אבל השוואה בין המקרה הישראלי למקרה הצ'יליאני יכולה להראות את אופן פעולתו. המחאה הישראלית טרם נחקרה השוואתית בשיטתיות. האנלוגיות הרווחות עבורה הן המחאות העממיות שפרצו בסמיכות זמנים באירופה, בארצות הברית ובמדינות ערב. אף שיש לכל אלה קווי דמיון אחדים עם המחאה הישראלית, נסיבותיהן שונות במידה משמעותית דיה כדי שהשוואה למחאה הישראלית תהיה חלקית בלבד.

כדי ליצור השוואה שבסיסה רחב בין המקרים בישראל ובצ'ילה נתחיל בכך שנקבל את סמיכות הזמנים שבה פרצו המחאות כנקודת פתיחה, כפי שנעשה גם עבור האנלוגיות הללו. יש דמיון לא מועט בין המחאות העממיות השונות מבחינת ההקשר ההיסטורי-גלובלי הנתון, היקף המשתתפים המרשים, אופי ההתארגנות והיקפי התמיכה. עם זאת, סביר להניח שסמיכות הזמנים ביניהן קשורה גם בתהליכים של הפצה ואימוץ (McAdam & Rucht, 1993). אזרחים במדינות שונות ראו את הצלחתה של מחאה עממית במדינה אחרת, השתכנעו שיש תוחלת בצעד כזה, למדו את אופני

פעולתה ונקטו יוזמה (או תמכו בה). נושאי המחאה והמניעים שלה, לעומת זאת, יכולים להיות שונים גם כאשר מתקיימת הפצה, וכאן בדיוק נמצאת השונות בין המקרים שהוזכרו ובין ישראל. במדינות ערב, מטרתן העיקרית של המחאות הייתה שינוי המשטר - הדחת השליט האוטוריטרי. המחאה הישראלית לא נסבה על תביעות לשינוי משטר ואף לא תבעה את הסתלקותו של ראש הרשות המבצעת.³ בלב המחאות באירופה ובארצות הברית עמד הנושא הכלכלי. גם בישראל הוא היה דומיננטי, ועם זאת ההקשר אינו דומה. אירופה וארצות הברית נפגעו מהמשבר הכלכלי שתחילתו ב-2008 וממדיניות הצנע הניאו-ליברלית שהופיעה בעקבותיו (רוזנהק ושלן, 2013), ואילו ישראל לא הייתה נתונה במשבר כלכלי בזמן שפרצה המחאה. המקרה הצ'יליאני, לעומת זאת, דומה למדי למקרה הישראלי בשלוש נקודות עיקריות. ראשית, גם בצ'ילה לא שרר משבר כלכלי בעת פרוץ המחאה ב-2011 (ראו איור 1). שנית, למרות העדרו של משבר כלכלי כזה, גם בצ'ילה כמו בישראל היה המרכיב הכלכלי דומיננטי במחאה, כפי שיפורט בהמשך. שלישית, שתי המדינות נחשבות לסיפור הצלחה ניאו-ליברלי, שכן ערכו רפורמות מקיפות ברוח זו והתמידו בהן (ממן ורוזנהק, 2009; Edwards & Cox Edwards, 2006; Shalev, 2000; Valenzuela & Dammert, 2000). כלומר, בשני המקרים מדובר במחאה בעלת ליבה כלכלית, שפרצה במדינה שעברה תהליכי ניאו-ליברליזציה מקיפים אך לא הייתה נתונה במשבר כלכלי.

איור 1: אבטלה וצמיחה בשנים 2008-2011

מקור: World Bank Databank

צ'ילה הייתה המדינה הראשונה בעולם שעברה תהליכי ניאו-ליברליזציה. את המעבר הזה עשתה הדיקטטורה הצבאית שהדיחה את הנשיא הנבחר, הסוציאליסט סלבדור אלנדה (Allende). בהנהגת אוגוסטו פינושה (Pinochet) עברה צ'ילה החל מאמצע שנות השבעים של המאה העשרים תהליכים עמוקים של ליברליזציה כלכלית, הפרטה נרחבת של נכסים ושירותים של המדינה, הגמשה של שוק העבודה והקטנה משמעותית של תקציב המדינה (Martínez & Díaz).

(1996). בשנת 1990 עברה צ'ילה למשטר דמוקרטי, אך המודל הניאו-ליברלי השתמר במהותו (Drake & Jaksic, 1999). השינוי העיקרי היה שלצד המשך המדיניות הפיסקלית השמרנית וקידום הליברליזציה הורחבו מאוד תכניות התמיכה הסוציאליות. תכניות אלה אמנם סייעו להקטין משמעותית את היקפי העוני במדינה, אך לא דווקא צמצמו את היקפי אי-השוויון. ביוני 2011 פרצה בצ'ילה מחאה של ארגוני הסטודנטים, שנסבה על איכות ההוראה במוסדות להשכלה גבוהה, עלויות שכר הלימוד המרקיעות שחקים וטענות בדבר רווח שמפיקות אוניברסיטאות פרטיות בניגוד לחוק. בתוך זמן קצר התעצבה דרישה לשינוי יסודי של מערכת ההשכלה הגבוהה. לאחר שבועות אחדים של הפגנות נרחבות הגיבה הממשלה בהגדלת הסיוע לסטודנטים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך. הסטודנטים דחו את המחווה והשביתו את הסמסטר שהחל באוגוסט. החל מאוקטובר התמעטו העצרות בהדרגה. הממשלה הגדילה את תקציבי ההשכלה הגבוהה בכלל וההלוואות עבור שכר הלימוד בפרט, ונהגה ביד קשה כלפי המפגינים. הטענה שאבקש לבסס כאן היא שבשתי המדינות התהוו בעיות מהותיות בהגשמתה של ההבטחה הניאו-ליברלית של ההשכלה הגבוהה. במקרה הצ'יליאני נוצרה הבעיה מתוך פעולתה של מערכת ההשכלה הגבוהה. במקרה הישראלי, הבעיה התפתחה בנקודת המעבר בין השגת התואר האקדמי להשגת התמורה לתואר זה בשוק העבודה, תמורה שמתבטאת גם בעלייה ברמת החיים. נקודות השבר השונות של ההבטחה הניאו-ליברלית עיצבו מאפיינים מרכזיים בשתי המחאות. בצ'ילה, מחאת המשתתפים נגד עלויות שכר הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה הייתה חלק מטענה רחבה נגד מבנה מערכת ההשכלה הגבוהה בכלל. בישראל הקבוצה הבולטת ביותר במחאה נגד עלויות המחירים (בדיוור ולאחר מכן בשירותים) היו בעלי ההשכלה האקדמית, שההכנסה הריאלית הממוצעת שלהם מעבודה ירדה בשנים שקדמו למחאה, בעיקר בקרב הפלח הצעיר של קבוצה זו.

משמוע והבטחה

משמוע של השוק הוא הגדלת החשיפה של שחקנים לפעילות השוק ותוצאותיו. חשיפה כזאת מתרחשת כאשר תחומים של פעילות אנושית עוברים הסחרה (commodification) (Esping-Andersen, 1990). ככל שתחומים נרחבים יותר מועברים להשפעתו של השוק או ככל שהשפעתו של השוק גדלה בתחום נתון - בעוד השפעתם של אמצעים חוץ-שוקיים מוחלשת או נמנעת - גובר המשמוע של השוק. כאשר המשמוע גובר בתחומים שהם מרכזיים לרווחתם ולקיומם של השחקנים, הם הופכים תלויים בשוק ולמעשה נדרשים לפעול לפי הכללים שהוא מכתב. הניאו-ליברליזם שואף להגביר את החשיפה לשוק באמצעות כינון "העליונות של תחרות אינדיבידואליסטית מבוססת-שוק על פני אופנים אחרים של התארגנות" (Mudge, 2008, p. 707). הטיעון מאחורי שאיפה זו הוא שהדבר צפוי להיטיב עם רווחתם של הפרטים (Harvey, 2005). לפי התפיסה הניאו-ליברלית, כדי להגשים את שאיפותיהם ולשכך תוצאות שליליות אפשריות של פעולת השוק יכולים הפרטים במסגרת פעילותם ב"שוק החופשי" להשתמש בשני סוגים של נכסים: הון פיזי והון אנושי. נכס שלישי - פעולה קולקטיבית - מוגבל רק לתחום הצרכנות, שכן בתחומים אחרים כדוגמת שוק העבודה הדבר נתפס כמעוות את פעולת השוק.⁴

4 על מעמד של שלושת סוגי הנכסים האלה כמשאבי עוצמה, ראו Korpi & Palme, 2003. על פעולה צרכנית ראו Shamir & Ben-Porat, 2007. על התפיסה הניאו-ליברלית של שוק העבודה

בהתחשב בכך שהרוב, שהם שכירים, אינם בעליו של נכס פיזי שאפשר להשתמש בו לצרכים האמורים (מלבד לדיור, ראו Crouch, 2009), הנכס הלגיטימי הזמין ביותר הוא צבירה של הון אנושי. מגבלה זו אינה נתפסת כמרכיב של כפייה בתפיסה הניאו-ליברלית, מכיוון שמודגש בה כי בעזרת צבירה של הון כזה, הפרט יכול לטפס בסולם החברתי-כלכלי.

כדי לראות כיצד הנקודה הזאת הופכת להבטחה יש לבחון את הנחותיה של תיאוריית ההון האנושי, אשר בניאו-ליברליזם משמשת להגדרת תפקידה של ההשכלה (Brown, Green & Lauder, 2001). התיאוריה נשענת על ארבע הנחות יסוד: פרטים הם רציונליים; שווקים הם תחרותיים; הבדלים בשכר משקפים הבדלים בפריזון; כישורים (שאפשר לרכושם באמצעות השכלה) משפרים את פריזונו של העובד (Booth & Katic, 2011; Brown et al., 2001; Sweetland, 1996). בעזרת שתי ההנחות האחרונות, התיאוריה יוצרת קשר סיבתי בין השכלה ובין שכר: עלייה בהשכלה תעלה את הפריזון, וזה יעלה את השכר.

הקישור הזה הוא טיעון כבד משקל עבור הפרט השכיר בכלכלה הניאו-ליברלית. בהיותו מוכר של יכולות העבודה שלו בשוק (ובהעדרם או בחולשתם של הסדרים חוץ-שוקיים), טיעון זה יוצר עבורו ערוץ ברור להתקדמות בסולם החברתי-כלכלי. מעבר לכך, שיפור כישוריו האישיים צפוי לספק לו נכס חשוב שיתרום לשיכוכה של פגיעה אפשרית ברווחתו כתוצאה מתנודותיו של השוק.⁵ כלומר, טיעון זה הוא הבטחה לגבי רכישת השכלה, ובעיקר השכלה גבוהה.

ההתמקדות כאן בהשכלה גבוהה כמהותה של ההבטחה הניאו-ליברלית נובעת מהדגש שמעניקה תיאוריית ההון האנושי לכישורים כלליים, וכן ממאפיינים רלוונטיים של שני המקרים הנדונים. לפי התיאוריה, השכלה גבוהה מעניקה כישורים כלליים, שהם נכסים טובים יותר עבור העובד מאשר כישורים ספציפיים. ככל שהכישורים כלליים יותר, העובד תלוי פחות במקום עבודתו ובתפקידו הספציפי וקל לו יותר לשנות תפקידים או למצוא מקום עבודה חדש במקרה של פיטורין (Booth liberal market, 2011; Brown et al., 2001). הדבר נכון בעיקר בכלכלת שוק ליברלית (Hall & Soskice, 2001) (economy), אשר ההשכלה השניונית בה היא נרחבת למדי. בכלכלת שוק ליברלית, כישורי עבודה נרכשים מחוץ למקום העבודה ומודגשת בהם ההכשרה הכללית יותר מאשר ההכשרה המקצועית. כאשר השכלה שניונית הופכת נפוצה, ההבטחה בדבר הכשרה כללית בעלת ערך נעה לכיוון ההשכלה הגבוהה. בישראל ובצ'ילה, השכלה שניונית היא בגדר חובה ומקיפה שיעור גבוה מאוד מהאוכלוסייה, והכלכלה בשתייהן דומה מאוד לכלכלת שוק ליברלית, לפחות בתחום ההשכלה (Schneider & Soskice, 2009; Soskice, 2005).

משמוע

המשמוע של השוק בשתי המדינות יודגם כאן באמצעות בחינה קצרה של שלושה תחומים בעלי חשיבות מרכזית לרווחתם ולקיומם של בני אדם: אופני העסקה, ביטוח אבטלה ושירותי בריאות. שני הראשונים קשורים בשוק העבודה. שינויים במשמוע בשוק העבודה משליכים על רווחתם ועל סיכויי חייהם של אזרחים רבים בשתי המדינות, מכיוון שרובם נסמכים עליו כעל מקור הכנסה עיקרי.⁶

ראו Saavedra, 2003.

- 5 למשל, הדבר יכול לקצר תקופות של אבטלה ולספק אמצעים כספיים למציאת עבודה חדשה מתאימה.
- 6 בשנים 2000-2010 גדלה ההשתתפות בשוק העבודה בצ'ילה מ-59.2% ל-65.7%, ובישראל מ-61.6% ל-64.5% (World Bank Databank). שוק העבודה הוא תחום מרכזי לפעולתם של רפורמטורים ניאו-ליברלים כמו ויליאמסון (Williamson, 2003). לדין בסיכויי חיים ראו רוזנהק

משמוע גבוה מתבטא בחולשה של תכניות האבטלה במתן הגנה מפני השוק; הסכמים קיבוציים נחלשים גם הם, ולעומת זאת עולה שכיחות ההעסקה בחוזים אישיים, ההעסקה הלא-סטנדרטית וההעסקה העקיפה.⁷ התחום השלישי, תחום שירותי הבריאות, נבחר לא רק בגלל השפעתו הרבה על הרווחה האישית, אלא גם כדי להדגים את המשמעות מזווית המתרחש בשירותים החברתיים. משמוע גבוה כאן מתבטא בקיומה של "מערכת בריאות רב-שכבתית התלויה בהכנסה" (File, 2004, p. 424).

ישראל

שוק העבודה הישראלי עבר בעשורים האחרונים תהליכים הדרגתיים אך עקביים של הגברת המשמעות. אחד הביטויים המרכזיים של השינוי הזה הוא עלייה במספרם של חוזי העסקה אישיים וירידה במספר ההסכמים הקיבוציים ברמה המגזרית והלאומית (זוסמן, 1995; קריסטל, כהן ומונדלק, 2006). ירידת קרנם של ההסכמים הקיבוציים קשורה בהיחלשותה של ההסתדרות הכללית, ובהיחלשותן של התאגדויות עובדים בישראל בכלל (כהן, הברפלד, מונדלק וספורטא, 2010). גורמים נוספים הם התרחבותו של ענף ההייטק, שהסתמכה בעיקר על חוזים אישיים (ארטשטיין, 2001), ושינויים בדפוסי ההעסקה במגזר הציבורי (מיכלסון, 2012). לצדם של תהליכים אלה עלתה שכיחותה של ההעסקה העקיפה (אחדות, סולה ואייזנברג, 1998; נדיב, 2000). המדינה הייתה למשתמש העיקרי בצורת העסקה זו.⁸

בתחום ביטוח האבטלה בולט המעבר לתפיסה המעדיפה את החזרת המובטל לשוק העבודה על פני דאגה לרווחתו (גל, 2004). מאז שנות התשעים הוקשחו שוב ושוב התנאים לקבלת דמי אבטלה. הדבר השפיע על שיעור מקבלי דמי האבטלה מתוך כלל הבלתי מועסקים: בראשית שנות האלפיים ירד שיעור זה מתחת ל-20% בעקבות תכניות קיצוצים שהנהיגה הממשלה (טולדנו, 2013). בתחום הבריאות בולטת חקיקתו של חוק ביטוח בריאות ממלכתי, התשנ"ד-1994 דווקא כמרכיב המגביל את המשמעות של השוק. עם זאת, תהליכי המשמעות החלו לפניו ונמשכו ביתר שאת אחריו. למשל, כבר בשנות השמונים חלה ירידה בחלקה של הממשלה במימון הוצאות בריאות (File, 2004). בשנים שלאחר חקיקת החוק הגדילו קופות החולים את מרכיב התשלום לפי טיפול ופיתחו את הביטוחים המשלימים. התוצאה של תהליכים אלה ודומים להם הייתה הגדלת ההסתמכות על יכולתו הכלכלית של הפרט לממן את צורכי הבריאות האישית, על חשבון מתן טיפול לפי צורך רפואי ולפי גורמים נוספים (File, 2009). ההוצאה הפרטית על בריאות גדלה משמעותית, כפי שאפשר לראות בטבלה 1.

טבלה 1: חלקו של המימון הפרטי בהוצאה הלאומית לבריאות, ממוצע תלת-שנתי, ישראל

שנים	1998-1996	2001-1999	2004-2002	2007-2005	2010-2008
%	31.9	35.1	35.1	37.6	37.8

מקור: הלמ"ס, 2014⁹

ושלו, 2013.

- 7 חוזים לא-סטנדרטיים הם חוזים זמניים, חוזים תלויי פרויקט וחוזי התלמדות.
- 8 באמצע שנות ה-2000 הועסקו באופן עקיף כ-20% מהעובדים במשרדי הממשלה (טביביאן-מזרחי, 2007) וכ-10% מכוח העבודה הציבורי (ויסברג, ביאור, דטל, שמיל ובר-אלי, 2011).
- 9 מימון פרטי כולל הוצאות של משקי בית עבור מוצרים ושירותים, מימון עצמי של מלכ"רים

צ'ילה

רפורמות בשוק העבודה, שהנהיגה הממשלה הדמוקרטית החדשה החל משנת 1990, הורידו במידת מה את רמת המשמוע של השוק, אך ככלל לא סטו מהמודל שהונהג בתקופת הדיקטטורה של פינשה (Sehnbruch, 2006; Cook, 2002). הדבר ניכר בתחום חוזי ההעסקה. שיעורם של חוזי ההעסקה שאינם מוגבלים בזמן ירד לאחר המעבר לדמוקרטיה, ואילו שיעור החוזים הלא-סטנדרטיים עלה ברציפות (Sehnbruch, 2006). אמנם המעבר לדמוקרטיה סימן גם התחזקות של העבודה המאורגנת, אך במרוצת שנות התשעים חלה ירידה בשיעור המאוגדים מכלל העובדים ובשנות האלפיים התייצב שיעור זה על רמה נמוכה למדי (11%-12%). בה בעת, היקפם של המועסקים ללא חוזה עבודה - תופעה רווחת בשוקי העבודה הלטינו-אמריקניים - עלה בשנות התשעים ועבר את רף 20 האחוזים. בשנות האלפיים הוא ירד מעט מתחת לרף זה, אך לא מתחת לנקודת הפתיחה של 1990 (סקר CASEN¹⁰ משנת 2003). נוסף על כך, בשנים שקדמו למחאה ניכרת עלייה בהיקפי ההעסקה העקיפה.¹¹

ביטוח אבטלה לא היה קיים למעשה עד שנת 2002. ממשלת הקונסרטסיון (Concertación), קואליציתית המרכז-שמאל שמשלה בשנים 1990-2010, ניסתה שוב ושוב ליצור ביטוח כזה אך ניסיונותיה נכשלו בשל התנגדות ארגוני המעסיקים. התכנית שהונהגה לבסוף מבוססת על חשבונות אישיים ו"קרן סולידריות" שנועדה למקרים של ריקון החשבונות האלה. אולם העלייה במספרם של בעלי חוזה העסקה לא-סטנדרטי פירושה גידול במשיכות מהחשבונות האישיים, ואילו הקרן יועדה רק לעובדים בעלי חוזי העסקה שאינם מוגבלים בזמן (Sehnbruch, 2006). בתקופת הדיקטטורה הונהגה מערכת דו-שכבתית של ביטוחי בריאות. לצד שכבה ציבורית, שיועדה להעניק שירותים מינימליים בעלות נמוכה, הוקמה מערכת פרטית ובה פעלו כמה חברות עסקיות, שהתחרו ביניהן על אספקת ביטוחים פרטיים לכל דורש שיוכל לממן זאת.¹² בשנים 2004 ו-2005 הופעלו שתי רפורמות שהגבילו את פעולתן של החברות הפרטיות, אך עם זאת לא שינו את מבנה המערכת (Castiglioni, 2012; Pribble & Huber, 2010). ביטוח הבריאות נותר מוצר הנמכר בשוק, שרכישתו תלויה ביכולת לממן אותו באופן פרטי.¹³

הסקירה הקצרה מראה כי בשתי המדינות היה המשמוע של השוק גבוה בתקופה שקדמה לפרוץ המחאה. בישראל המשמוע הלך וגבר בשנות התשעים ובשנות האלפיים. בצ'ילה הוא נותר גבוה גם לאחר 1990, אז פינתה את מקומה הדיקטטורה שהנהיגה את הרפורמות הניאו-ליברליות.

- פרטיים, מימון עצמי של בתי חולים כלליים השייכים להם והוצאות על ביטוחים פרטיים. הצגת הנתונים כממוצע תלת-שנתי נועדה למתן השפעות של עיתוי הרישום ושינויים מקריים.
- 10 Encuesta de Caracterización Socioeconómica Nacional (סקר אפיון חברתי-כלכלי לאומי).
- 11 ב-2008, 30.5% מהחברות בצ'ילה העסיקו עובדים באופן עקיף. עובדים אלה היו 11.9% מכלל כוח העבודה שלהן, בממוצע. הנתונים המקבילים לשנת 2011 הם 37.8% ו-27.2%, בהתאמה (Dirección del Trabajo, 2009, 2012).
- 12 לצד זאת, המערכת גם הפלטה לרעה מבוטחים בעלי סיכון גבוה והפנתה אותם למערכת הציבורית (Pribble & Huber, 2010).
- 13 לצורך המחשה, שיעורם של המבוטחים בביטוח פרטי, שמעולם לא היה גדול, ירד ב-2008 לכדי 16.5% מכלל המבוטחים. למרות זאת, באותה שנה חלקו של הביטוח הפרטי בגביית דמי ביטוח היה כמעט מחצית מכלל הגבייה לביטוחי בריאות (Castiglioni, 2010).

הבטחה

כדי להראות כי ההבטחה המדוברת של השכלה גבוהה אכן קיימת בשני המקרים, אבחן את האופן שבו תכניות לימודים אקדמיות חדשות מציגות את עצמן לסטודנטים פוטנציאליים. בחינה כזו עדיפה על בחינת עמדותיהם של מעצבי מדיניות ההשכלה הגבוהה, למשל, כי היא מאפשרת לראות אם הלומדים במערכת ההשכלה הגבוהה ומי שבדקו אפשרות ללמוד בה היו חשופים למסרי ההבטחה. יותר מכך, הדבר מאפשר לבחון אם ההבטחה קיימת בשיח הציבורי וכהבנה אינטר-סובייקטיבית: אם הבטחה קיימת, תכניות לימודים שכאלה צפויות לבטא זאת ולהשתמש בה כבמשאב להפוך עצמן למושכות יותר.¹⁴ אבחן תכניות חדשות בלבד, כדי לבחון את קיומה של ההבטחה הנדונה כעניין עכשווי ולשלול את האפשרות שהיא שארית מן העבר. מסגרת הזמן שנקבעה היא 2005-2011, מכיוון שכך אפשר לעמוד על ההבטחה בשנים הסמוכות לפרוץ המחאות. תכניות הלימודים שנפתחו בשנים האלה מנותחות באמצעות ניתוח תוכן איכותני של הפסקאות המציגות אותן בשנתוני המוסדות האקדמיים. פסקאות קצרות ומרוכזות אלה נועדו למשוך אל התכניות סטודנטים-לעתיד המחפשים אחר תחום לימודים ולשכנעם ללמוד בהן. לכן הן מקור טוב לבחון אם אכן קיימת אותה הבטחת השכלה, ובאילו מידה. הפסקאות סווגו לשלוש הקטגוריות הסודרות הבאות:

- מקצועית - נעשה קישור ברור בין לימודים במסגרת התכנית ובין שיפור היכולות בשוק העבודה (רכישת מקצוע). במקרים של תכניות לתואר שני, גם הגבלת הכניסה לבעלי ניסיון מקצועי כלשהו משייכת את התכנית לקטגוריה זו, שכן היא יוצרת זיקה בין השתתפות בתכנית לפרופיל כלשהו בשוק העבודה. צירופים נפוצים הם הכשרה של בעלי מקצוע, הכשרה מקצועית, הכנה לשוק העבודה והצלחתם של בוגרים למצוא עבודה בתחום.
- תת-מקצועית - נעשה קישור מעורפל או מרומוז בלבד בין לימודים לעבודה. צירופים נפוצים הם עבודה מעשית במהלך הלימודים ולימוד של כלים אנאליטיים ופרקטיים במהלך הלימודים.
- לא-מקצועית - אין כל קישור בין לימודים ובין כישורים לשוק העבודה, מלבד כישורים לקריירה אקדמית.

נקודת המוצא לבחירת התכניות שינותחו היא ההנחה שאי אפשר לדגום אותן כיחידות בודדות; בגלל הבדלים מוסדיים ומאפיינים מערכתיים, לתכניות מסוימות יש משמעות רבה יותר מאחרות בבואנו להעריך את ההבטחה. לכן הבחירה נעשית מקרב מוסדות ולא תכניות. במוסדות הנבחרים מנותחות כל תכניות הלימודים החדשות. שיקולים נוספים בבחירת המוסדות מופיעים בנספח 1. בצ'ילה נחקרו שש אוניברסיטאות. שלוש מהן שייכות ל-CRUCH,¹⁵ קבוצת האוניברסיטאות הוותיקות והמכובדות במדינה (ראו טבלה 2). שלוש האחרות היו ב-2011 האוניברסיטאות הגדולות ביותר מחוץ לקבוצה זו מבחינת מספר סטודנטים. בישראל נחקרו חמש משבע המכללות הגדולות ביותר ושתי האוניברסיטאות היוקרתיות ביותר - אוניברסיטת תל אביב והאוניברסיטה

14 מתוך כך, אין כוונתי לטעון כי המוסדות להשכלה גבוהה יוצרים את ההבטחה, אלא רק משתמשים בה כבמשאב.

15 ראשי תיבות של Consejo de Rectores de las Universidades Chilenas - מועצת הרקטורים של האוניברסיטאות הצ'יליאניות.

העברית, המדורגות שנייה ושלישית במונחי גודל.¹⁶ בשנים האחרונות הולך ומתרחב השימוש באתרי אינטרנט לצורך פרסום השנתונים, ואילו הדפסתם הולכת ומתמעטת, ולכן לא היה אפשר לאתר חלק משנתוני 2011. במקרים אחרים, השנתון הודפס אך לא נמצאו במוסד עותקים שלו. טבלה 2 מציגה את המקורות לכל מוסד.

טבלה 2: מוסדות ושנתונים

מוסד	השנתונים בשימוש	הערות
ישראל		
האוניברסיטה העברית	2011, 2005	
אוניברסיטת תל אביב	2011, 2005	
המכללה למינהל	2011, 2005	
מכללת אריאל	2013, 2005	גורם רשמי אישר שהשנתון זהה לזה של 2011
מכללת ספיר	2011, 2005	
מכללת רופין	2011, 2005	
מכללת נתניה	2011, 2008	2008 הוא השנתון הזמין המוקדם ביותר
צ'ילה		
האוניברסיטה הקתולית (CRUCH)	2013, 2005	שנתון 2011 אינו זמין
אוניברסיטת צ'ילה (CRUCH)	2011, 2005	לא נפתחו תכניות חדשות
אוניברסיטת סנטיאגו (CRUCH)	2013, 2005	שנתון 2011 אינו זמין
אוניברסיטת אנדרס ביו (Andrés Bello)	2013/2011, 2005	זמינות חלקית של שנתון 2011 (44%)
אוניברסיטת סנטו תומאס (Santo Tomás)	2013, 2005	גורם רשמי אישר שהשנתון זהה לזה של 2011
האוניברסיטה של האמריקות (U. de las Américas)	2011, 2005	

אזורים 1-2-3 מראים כי רוב התכניות החדשות לתואר ראשון באוניברסיטאות הצ'יליאניות ובמכללות הישראליות סווגו כ"מקצועיות". מתוך 36 התכניות החדשות לתואר שני בשתי האוניברסיטאות הישראליות, 13 סווגו אף הן כמקצועיות.¹⁷ שבע תכניות נוספות לתואר שני לא סיפקו פסקאות הצגה, אך הגדירו עצמן כהתמחויות או כתכניות מיוחדות (ראו "מיוחדות" באיור 4). אף כי קשה להסתמך על כך לחלוטין, כותרותיהן של התכניות מצביעות על מטרות מקצועיות - למשל "ניהול פיננסי", "לקויות למידה", "מסלול התערבות מתקדמת בעבודה סוציאלית". גם אם נתעלם מהקבוצה

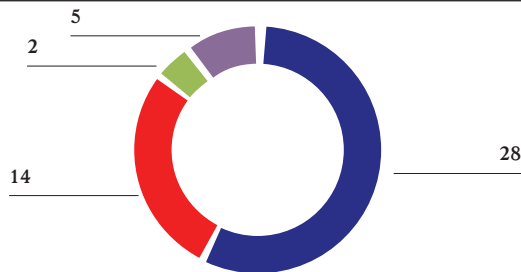
16 נתוני הגודל מתייחסים ל-2008, ללא האוניברסיטה הפתוחה (ות"ת, 2009).

17 נתונים אלה אינם כוללים מחלקות רפואיות, אולם הם כוללים "תכניות מנהלים". אף שתכניות המנהלים הן לרוב תכניות פרטיות המעתיקות במידה רבה תכניות קיימות באוניברסיטאות, פעילותן מרחיבה את הבטחת ההשכלה הגבוהה משום שהן מנגישות את התואר השני באמצעות התאמת התכנית לבעלי משרות מלאות והנמכת הסטנדרטים האקדמיים (Yogev, 2010).

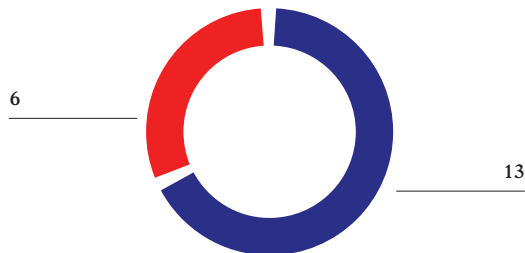
הזאת, התמונה נראית דו-קוטבית: היא מדגישה תכניות מקצועיות מצד אחד ותכניות לא-מקצועיות מצד שני. עם זאת, גודלה של הקבוצה השנייה לא מפתיע לאור העובדה כי לפחות עד לאחרונה, המסלול המקובל בישראל לפיתוח קריירה אקדמית - המסווגת כאן כ"לא-מקצועית" - עבר דרך מסלולי תזה לתואר שני.

תכניות לימודים אקדמיות שנפתחו ב-2005-2011 בשתי המדינות נטו, אם כן, ליצור זיקה בין למידה אצלן ובין שיפור כישורי העבודה של הסטודנטים. בכך הן שיקפו - ואולי אף טיפחו - את קיומה ואת חיוניותה של הבטחת ההשכלה הגבוהה, וחזיקו את נוכחותה במרחב החברתי והבין-אישי.

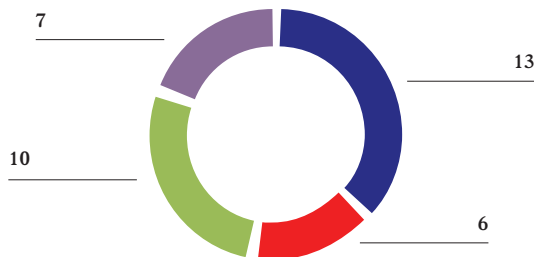
איור 2: סיווג תכניות לימודים חדשות לתואר ראשון, צ"לה 2011-2005

איור 3: סיווג תכניות לימודים חדשות לתואר ראשון, ישראל 2011-2005

איור 4: סיווג תכניות לימודים חדשות לתואר שני, ישראל 2011-2005

■ מקצועיות ■ תת-מקצועיות ■ לא מקצועיות ■ אחר

השכלה גבוהה ושחיקתה של ההבטחה

כללי המשחק שהסדר הניאו-ליברלי מבקש לייצר הופרו בשתי המדינות, כאשר נוצרו בעיות ממשיות בהגשמת ההבטחה. עם זאת, אופיין של בעיות המימוש היה שונה ממדינה למדינה. כדי לזהות אותן נבחן את ההבטחה כמורכבת משני שלבים, לפי תיאוריית ההון האנושי. השלב הראשון הוא יצירת ההון האנושי, כלומר אופן פעולתה של מערכת ההשכלה הגבוהה - קביעת רף הקבלה ללימודים, קביעת שכר הלימוד ושיעורם של המשלימים את לימודיהם. השלב השני הוא הקישור בין ההשכלה ובין הכנסה מעבודה. בצ'ילה ההבטחה נתקלה בבעיות בעיקר בשלב הראשון, ואילו בישראל - בעיקר בשלב השני. לפני שנצלול לפרטים, ראוי לתאר בכמה מילים את שתי מערכות ההשכלה הגבוהה.

מבנה מערכת ההשכלה הגבוהה

מערכת ההשכלה הגבוהה הצ'יליאנית מחולקת לשלוש רמות של תארים: טכני, מקצועי ואקדמי.¹⁸ בצ'ילה האוניברסיטאות לבדן רשאיות להעניק תארים אקדמיים, וביכולתן להעניק גם תארים ברמה נמוכה יותר. לימודי תואר ראשון נמשכים ארבע עד שש שנים ולימודי תואר סמי-אקדמי מקצועי נמשכים שנתיים. מבין 60 האוניברסיטאות במדינה, 25 שייכות ל-CRUCh, גוף המאגד את האוניברסיטאות המסורתיות והיוקרתיות; אוניברסיטאות אלו אף נהנות מתמיכה מצד המדינה (Matear, 2006). רוב האוניברסיטאות הן פרטיות (גם בתוך ה-CRUCh) וכולן נדרשות לפעול ללא מטרת רווח.

חוקת 1980 שנקבעה על-ידי השלטון הדיקטטורי קידמה את פתיחתן של אוניברסיטאות המבוססות על יוזמה פרטית ומאז חלקן עולה בהתמדה (Valenzuela, Labarrera & Rodriguez, 2008). בגלל הגידול במספר המוסדות, קבע פיננסי בחוק שעיצב את מערכת ההשכלה הגבוהה ("החוק האורגני החוקתי להוראה", LOCE) את תפקידה של המועצה העליונה לחינוך (שמאז 2009 נקראת "המועצה הלאומית לחינוך" - CNED). מועצה זו הופקדה על הכרה במוסדות ועל פיקוח על איכותם של המוסדות, אם כי הדבר נעשה בעקיפין, באמצעות חברות פרטיות המעניקות את שירותיהן למוסדות האקדמיים.

בישראל מערכת ההשכלה הגבוהה מורכבת מאוניברסיטאות ומכללות, שעד שנות התשעים היו כולן מוסדות ציבוריים.¹⁹ הרגולטור הוא המועצה להשכלה גבוהה (המל"ג), שנהנית ממידה רבה של אוטונומיה בניהול מערכת ההשכלה הגבוהה. במהלך שנות התשעים עברה המערכת שינויים משמעותיים כתוצאה מהחלטות הממשלה והמל"ג. הותר למכללות להעניק תארים אקדמיים בעלי מעמד זהה לזה של אוניברסיטאות, וניתנה להן העדפה בקליטה של הביקוש ההולך וגובר לתואר ראשון (וולנסקי, 2005; Menahem, 2008; Gaziel, 2012). בסוף העשור הראשון לשנות האלפיים, רוב הסטודנטים לתואר ראשון למדו במכללות. מכללות פרטיות, שלא זכו לתקצוב מצד המדינה, קיבלו אף הן הכרה לראשונה במהלך שנות התשעים. עד 2005 לערך משכו אליהן מכללות אלה 15% מכלל הסטודנטים (Zilkha, 2007).²⁰

18 קיים גם סוג תארים רביעי המשמש את כוחות הצבא והמשטרה בלבד.

19 מכוונים טכנולוגיים המעניקים תארים סמי-אקדמיים לא נכללו במחקר זה.

20 במהלך שנות התשעים אושר גם לשלוחות של אוניברסיטאות מחו"ל לפעול בישראל (Gaziel, 2012), אך בתקופה הנדונה שלוחות אלה איבדו מחשיבותן בעקבות החלטת המל"ג שלא להכיר

כניסה ללימודים

קיימים הבדלים גדולים בין המדינות בשיעור הלומדים לימודים גבוהים מתוך קבוצת הגיל הרלוונטית. בשנים 1994-2009, אחוז הצ'יליאנים בגיל 18-24 הלומדים לימודים שלישיניים עלה מ-18.2% ל-28.9%.²¹ בשנים 2005-2010 הגדילו האוניברסיטאות את מספר התלמידים בהן ב-27% (CNED, 2010). עלייה זו התרחשה עם הגידול במספר בני הנוער הלומדים לימודים שניוניים (תיכוניים) כתוצאה ממדיניות מכוונת של ממשלת הקונסרטסיון.²² בישראל, אחוז הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה מקרב בני ה-20-24 עלה בשנים 1995-2011 מ-28.8% ל-47.3% (ות"ת, 2009; המל"ג, תשע"ב).

לצד הפערים בהיקף הלומדים, בשני המקרים הכניסה ללימודים מרובדת לפי קווים חברתיים-כלכליים. בצ'ילה הריבוד נותר משמעותי אף שהתמתן לאורך זמן (ראו טבלה 3). בישראל, עבור המחזור שסיים את לימודי התיכון ב-1997, 47.6% מהמשתייכים למשפחות מהחמישון העליון החלו את לימודיהם עד 2005. הנתון המקביל עבור המשתייכים למשפחות מהחמישון השלישי הוא 26.4%.²³

טבלה 3: חלקם של בני ה-20-24 הלומדים בחינוך שלישוני, צ'ילה

2006	1998	
53.1%	52.1%	ממשפחות מהחמישון החמישי (גבוה)
23.8%	15.5%	ממשפחות מהחמישון השלישי

מקור: CASEN

שכר לימוד

גובה שכר הלימוד בצ'ילה משתנה ותלוי במוסד, בתכנית הלימוד וכן בחמישון ההכנסה שאליו משתייכת משפחתו של הסטודנט. הרפורמות של שנות השמונים צמצמו את תקצוב האוניברסיטאות מצד המדינה, וכתוצאה מכך עלה שכר הלימוד (Torche, 2005). בה בעת הוענקו הלוואות תלויות-אמצעים לסטודנטים במוסדות הזוכים לתמיכה מדינית, וב-2006 הורחבה תכנית ההלוואות גם למוסדות שאינם נתמכים (Matear, 2006). בעקבות החלטה של הנשיא לאגוס (Lagos), בשנים 2005-2010 גדל היקף הסיוע שמעניקה המדינה לסטודנטים ב-58% (Brunner & Hurtado, 2011). סטודנטים רבים ממשפחות מעוטות אמצעים ניצלו זאת והיו לראשונים במשפחותיהם הנכנסים למערכת ההשכלה הגבוהה. ואולם רוב הסיוע ניתן כהלוואות, שאותן היה על הסטודנטים ומשפחותיהם להחזיר. בשנים

בתארים שהן מעניקות כתארים ישראליים.

21 נדונה כאן השכלה שלישונית ולא השכלה אקדמית, מכיוון שהנתונים ברוב סקרי CASEN עבור צ'ילה אינם מאפשרים להפריד בין השכלה שלישונית אקדמית ולא-אקדמית. לכן, כשמדובר במקרה הצ'יליאני, לאורך רוב המאמר אתיחס להשכלה שלישונית.

22 אחוז בני ה-20-24 בעלי השכלה שניונית עלה מ-58% בשנת 1994 ל-80.9% בשנת 2009 (ECLA).

23 החמישונים עבור ישראל מחושבים לפי האשכול החברתי-כלכלי של היישוב שבו מתגורר הסטודנט (דגן-בוזגלו, 2007).

שקדמו למחאה (2005-2011) שכר הלימוד לשנה הראשונה באוניברסיטה עלה ריאלית ב-13.9% בממוצע (CNED, 2012), במחירי (2012). זאת כאשר שכר הלימוד היה גבוה ממילא: בשנת 2009, שכר לימוד ממוצע באוניברסיטה עמד על 127% מההכנסה הממוצעת לנפש בחמישון השלישי של משקי הבית. בחמישון הרביעי היה הנתון המקביל 85%. כלומר, הנטל הכלכלי על משפחה מ"מעמד הביניים הסטטיסטי" עבור שליחה של אחד מבניה ללימודים אקדמיים היה גבוה. מלבד זאת, עוד לפני 2011 עורר נושא שכר הלימוד תרעומת ציבורית: בשנת 2006 הובילו תלמידי בתי הספר מחאה נגד מערכת החינוך. החלטתם של ארגוני הסטודנטים להצטרף למחאה נבעה בעיקר מחוסר הנחת בנושא שכר הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה (Burton, 2012).

מבנה שכר הלימוד בישראל פשוט יותר. שכר הלימוד זהה בכל תכניות הלימוד ובכל המוסדות הציבוריים, והמדינה מסבסדת אותו וקובעת את רמתו באמצעות המל"ג.²⁴ קיים מגוון הלוואות ומלגות, אך שלא כמו במקרה הצ'יליאני, עיקר פעילותה של המדינה הוא באמצעות סבסוד ישיר, כלומר היא הגורם המממן המרכזי. בראשית שנות האלפיים היא אף מימנה תכנית להורדת שכר הלימוד. התכנית אמנם בוטלה ב-2006, אך ארגוני הסטודנטים הצליחו לבלום או יוזמה להעלאה משמעותית בשכר הלימוד.

בעזרתו של מימון ציבורי נרחב זה, שכר הלימוד מיתרגם לנטל כלכלי נמוך בהרבה מהמקרה הצ'יליאני. ב-2010 עמד שכר הלימוד לתואר ראשון על 15.4% מההכנסה הממוצעת לנפש בעשירון השמיני ועל 25.2% מהכנסה זו בעשירון החמישי.²⁵ מכאן שיהיה זה בעייתי לראות בשכר הלימוד בישראל מחסום משמעותי בפני הבטחת ההשכלה, בוודאי עבור מעמד הביניים הסטטיסטי.

השלמת הלימודים

סיום הלימודים האקדמיים הוא חוליה חלשה נוספת במקרה הצ'יליאני, בניגוד למקרה הישראלי שבו המכשול הזה קטן בהרבה. כדי להבהיר נקודה זו אבחן את שיעורי הנשירה בשני המקרים. בצ'ילה, בקרב המחוזים שהחלו את לימודיהם באוניברסיטאות בשנים 2004-2006, 37% עזבו את לימודיהם עד תום השנה השלישית.²⁶ שיעור זה עלה ל-40% במחזור 2007. נוסף על כך, במחזור 2004 פרשו 48.5% עד השנה השישית, כלומר לא סיימו את הלימודים. בישראל, בקרב מחזורי 1999-2001 הייתה נשירה של 20.2%²⁷ כמחצית (51%) סיימו את לימודיהם במסגרת הזמן הסטנדרטית המוקצבת לכך ו-20% סיימו את הלימודים בתוך חמש שנים מסיום התקופה הסטנדרטית (גופן, 2012). יש לציין שנתונים אלה הושגו בתקופה של צמיחה מואצת של מערכת ההשכלה הגבוהה: בתוך שנתיים בלבד (1997-1999) גדל שיעור בני ה-20-24 הנמצאים בלימודים אקדמיים מ-31.9% ל-36% (ות"ת, 2009).

24 הדבר אינו כולל את התכניות החוץ-תקציביות (Yogev, 2010).

25 חישוב הנתונים מתבסס על המל"ג (2010) ועל הלמ"ס (2012). במכללות פרטיות באותה שנה היה שכר הלימוד גבוה פי שלושה ויותר, אך כאמור, היקף הלומדים במכללות אלה היה קטן.

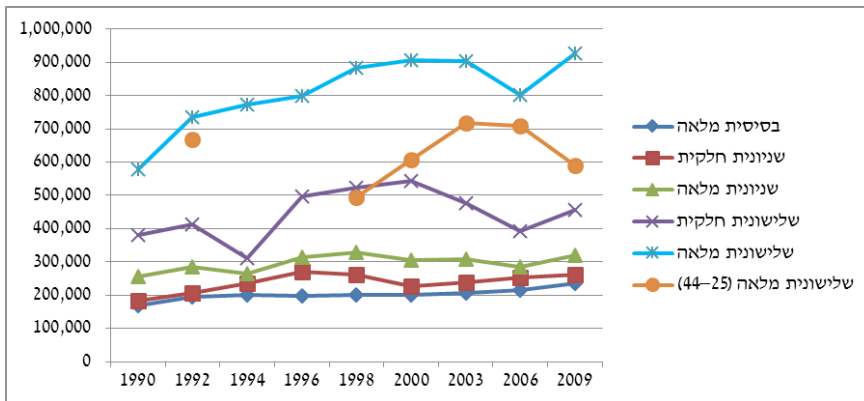
26 מדובר על כלל התכניות, ובכלל זה תכניות סמי-אקדמיות. הנתונים כוללים 27 אוניברסיטאות שסיפקו מידע רציף בעניין (CNED). אופן החישוב: [מספר הפורשים מהלימודים] - [מספר החוזרים] / [מספר הרשומים בשנת ההתחלה].

27 אלה המחוזים המאוחרים ביותר שלגביהם אסף הלמ"ס מידע שכזה. נושרים הם סטודנטים שלא סיימו את לימודיהם עד חמש שנים מתום הזמן הסטנדרטי (גופן, 2012).

שכר

עד לנקודה זו נגעה ההשוואה בנושאים הקשורים ישירות למערכת ההשכלה הגבוהה. אולם כאמור, בהתאם להיגיון של תיאוריית ההון האנושי, יש לבחון את הבטחת ההשכלה הגבוהה גם באמצעות הקשר בין השכלה לשכר.²⁸ במקרה הצ'יליאני, שכירים בעלי השכלה שלישונית היו בעלי הכנסה גבוהה יותר מאשר בעלי כל רמת השכלה אחרת והפער אף התרחב לאורך השנים (מלבד 2006, ראו איור 5). ב-1990 שכירים בעלי השכלה שלישונית היו בעלי הכנסה גבוהה פי 2.25 משכירים בעלי השכלה שניונית, ואילו ב-2009 הייתה הכנסתם גבוהה פי 2.9.²⁹

איור 5: הכנסה ריאלית ממוצעת ממוקצוץ עיקרי לפי רמות השכלה, צ'ילה

מקור: CASEN. הנתונים הם בפסו צ'יליאני, במחירי דצמבר 2008

המקרה הישראלי שונה בתכלית. אף ששכרם של האקדמאים הישראלים גבוה יותר מזה של כל קבוצת השכלה אחרת, בעלי התואר הראשון מביניהם ראו את שכרם הריאלי נשחק בשנים שקדמו למחאת 2011 (ראו איור 6). הדבר נכון גם לפלח הצעיר מקרב בעלי התואר השני ומעלה.³⁰ אמנם שכרם של בעלי רמות השכלה נמוכות יותר - תיכונית ועל-תיכונית - נשחק אף הוא, אולם בהתאם להבטחה הניאו-ליברלית, המכוונת אל ההשכלה האקדמית, ירידה בשכרם של אלה נחשבת מתקבלת על הדעת - בניגוד לירידה בשכרם של בעלי השכלה אקדמית.³¹

28 הנתונים בהמשך נוגעים ליחידים בלבד, ללא התחשבות בתא המשפחתי. אמנם לתא המשפחתי יש חשיבות ברווחתו של הפרט, אך הבטחת ההשכלה הניאו-ליברלית היא ברמת היחיד.

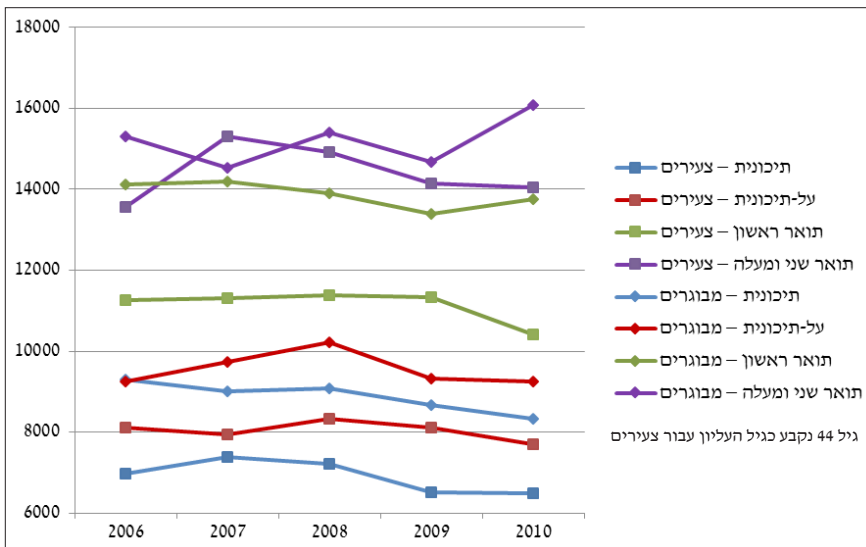
29 בשנים שבהן סקרי CASEN מבחינים בין בעלי ההשכלה האקדמית ובין בעלי ההשכלה השלישונית שאינה אקדמית (1998, 2000, 2003), הכנסתם של האקדמאים גבוהה פי שניים ויותר מהכנסת הלא-אקדמאים.

30 גיל 44 נקבע כגיל העליון עבור צעירים, מכיוון שבשני המקרים בני גיל זה והצעירים מהם החלו את חייהם הבוגרים אחרי נקודת מעבר: במקרה הישראלי - אחרי שהושלמו השלבים הראשונים של הרפורמות המבניות במשק לאחר תכנית הייצוב (בן בסט, 2001), ובמקרה הצ'יליאני - עם המעבר מדיקטטורה לדמוקרטיה.

31 נבדקו גם נתונים של צעירים מאזור מרכז הארץ בלבד. מגמת השינוי אצלם זהה לזו המופיעה

ראוי לציין שגם בצ'ילה ניכרת ב-2009 ירידה בשכרם של צעירים משכילים (בעלי השכלה שלישונית), כפי שמראה איור 5. אך ההשלכה הפוליטית והחברתית של נתון זה קטנה בהרבה מהשלכותיה בישראל: בקרב צעירים בישראל, בשנים שקדמו למחאה התקרב שיעורם של בעלי תואר אקדמי לשיעור בעלי תעודת בגרות ללא תואר אקדמי - כלומר, כמעט מחצית מהמחזיקים בתעודת בגרות היו בעלי תואר אקדמי. לעומת זאת, בקרב צעירים צ'יליאנים היחס בין בעלי השכלה שלישונית לבעלי השכלה שניונית עלה על 1:2.5 בשנים שלפני המחאה, והוא אף נמצא במגמת עלייה (סקר הכנסות, למ"ס; CASEN; חישובים שלי). כלומר, אמנם שכרם של צעירים בעלי השכלה שלישונית בצ'ילה ירד, אך כפי שראינו קודם, הבעיה המרכזית שם היא בהיקף הצעירים שמצליחים להיכנס למערכת ההשכלה הגבוהה אך מתקשים להפוך לבוגרים שלה.

איור 6: שכר ריאלי לפי רמות השכלה, ישראל (יהודים)

מקור: הלמ"ס, סקר הכנסות. הנתונים הם בשקלים, במחירי דצמבר 2012³²

הבטחה ושברה

הניתוח לעיל מצביע על כך שההבטחה הניאו-ליברלית נסדקה בשני המקרים, אך באופנים שונים. השונות בין המקרים ניכרת גם במאפייני המחאות: בצ'ילה התמקדה המחאה בנושא ההשכלה

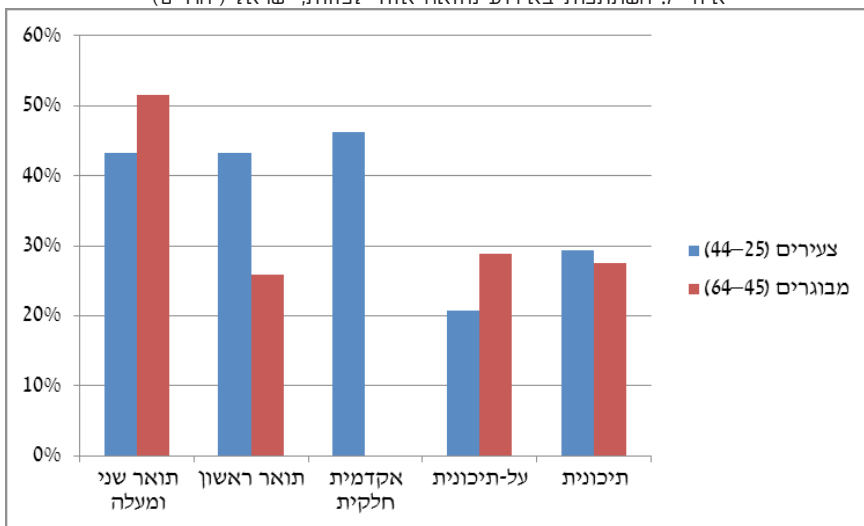
באיור 6, גם אם רמות השכר שלהם גבוהות מעט יותר. להבדלים גיאוגרפיים נוספים בהיקפי השחיקה ראו שלו, 2012.

32 נתונים על השתכרות לפי רמות השכלה (ולא לפי מספר שנות לימוד) קיימים החל מ-2006 בלבד. הנתונים מופיעים לגבי יהודים בלבד, מכיוון שמיקומם של האזרחים הפלסטינים בכלכלה הפוליטית הישראלית והתייחסותם למחאה שונים באופן מובחן (רוזנהק ושלו, 2013).

הגבוהה, ואילו בישראל היו בעלי ההשכלה הגבוהה עיקר כוחה של המחאה. הקושי בהגשמת ההבטחה בצ'ילה ניכר בפעולתה של מערכת ההשכלה הגבוהה: עלויות שכר הלימוד הגבוהות-ממילא המשיכו לעלות והיקפי הנשירה היו גבוהים. אמנם אין ביכולתי לקשר אמפירית בין הדברים, אולם מאחר שחלק ניכר מהגידול בשיעור הלומדים מגיע משכבות עניות יחסית, נראה ששכר הלימוד הגבוה והקושי לעמוד בהיקף ההלוואות גררו פרישה מוקדמת מהלימודים. הקשיים האלה הכו במעגלים רחבים בהרבה ממעגלי הסטודנטים, שהתרחבו בעצמם בשנים שקדמו למחאה בעקבות ההבטחה הניאו-ליברלית. מתוך כך, אף שהסטודנטים ומערכת ההשכלה הגבוהה עמדו במרכז המחאה, היא הצליחה להתרחב מאוד ולכלול את משפחותיהם של הסטודנטים וגם ארגונים רבים של חברה אזרחית. כמו במקרה הישראלי, גם כאן התמיכה במחאה עמדה בשיאה על כ-80% (Délano, 2011).

במקרה הישראלי, התכנית להרחבה מהירה של מערכת ההשכלה הגבוהה דווקא הצליחה, אך בו בזמן החל שכרם של האקדמאים לרדת בשוק שהפך "חופשי" יותר ויותר. היסדקותה של ההבטחה גרמה לכך שבעלי ההשכלה האקדמית השתתפו במחאה יותר מכל קבוצת השכלה אחרת, כפי שמראה איור 7.

איור 7: השתתפות באירוע מחאה אחד לפחות, ישראל (יהודים)

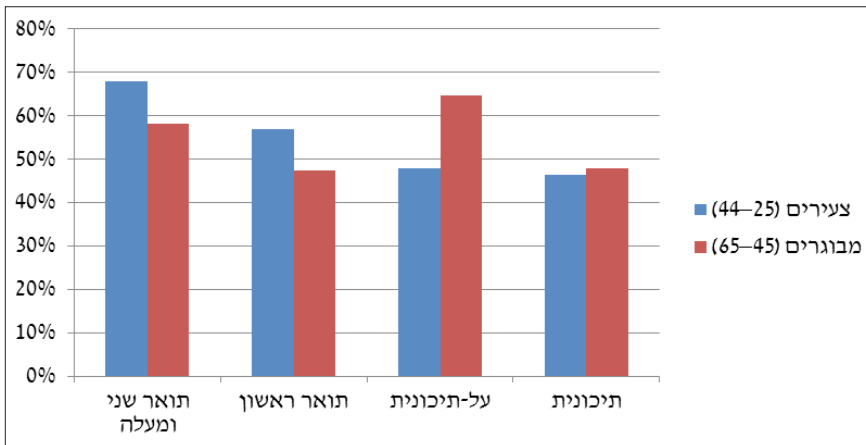

מקור: מרכז גוטמן לסקרים, 2012

אמנם בעלי השכלה גבוהה נוטים להשתתף פוליטית יותר מאשר בני קבוצות השכלה נמוכות מהם. ואולם הנתונים המופיעים באיור 8 מראים שלהבטחת ההשכלה הניאו-ליברלית היה תפקיד חשוב ביציאתם של האקדמאים לרחובות. קבוצה זו הביעה אי-נחת גבוהה יחסית מרמות השכר שלה בעודה חווה, כאמור, ירידות שכר ריאליות. השילוב הזה מעיד כי ההבטחה הניאו-ליברלית לא נסדקה רק אובייקטיבית, אלא גם סובייקטיבית: האקדמאים הרגישו שאינם מקבלים שכר מוצדק

מבחינתם. השוואה לקבוצות השכלה אחרות יכולה לחדד זאת. גם הן חוו ירידות שכר בתקופה שקדמה למחאה (ולעריכת הסקר), אך רמת אי-הנחת אצלן נמוכה יותר.³³ מול הצגת הדברים הזאת אפשר לטעון כי המחאה הייתה בעיקרה מחאתו של השמאל נגד ממשלת ימין. אכן, המשתתפים במחאה נטו באופן מובהק לצדה השמאלי של המפה הפוליטית בענייני חוץ וביטחון. הדבר ניכר גם בקרב האקדמאים - יותר ממחצית האקדמאים המזהים עצמם עם השמאל השתתפו במחאה (54.3%) לעומת פחות מרבע האקדמאים המזהים עם הימין (22.2%) (מרכז גוטמן לסקרים, 2012). אך רמת אי-הנחת שביטאו אקדמאים מהימין הייתה זהה לזו של אקדמאים מהשמאל.³⁴ גם הם חשו בהיסדקות ההבטחה הניאו-ליברלית, אך להם היה קשה יותר לצאת ולמחות נגד ממשלת ימין. כלומר, חשיבותה של ההבטחה בהנעת המחאה עומדת על כנה, גם אם חלקים בציבור לא השתתפו בה באופן אקטיבי בגלל הקשר מפלגתי-פוליטי.

איור 8: תחושת אי-צדק בשכר, לפי רמות השכלה וגיל, ישראל (יהודים)

מקור: ISSP, 2009³⁵

סיכום

ההבטחה הניאו-ליברלית בדבר תרומתה של ההשכלה הגבוהה לרווחתו של הפרט איננה הגורם

33 את הרמה החריגה של אי-הנחת מהשכר בקרב בעלי השכלה על-תיכונית מבוגרים אפשר לייחס לירידה הגדולה ברמות השכר של קבוצה זו בשנה שקדמה לעריכת הסקר (ראו איור 6).

34 רמת אי-הנחת בקרב הימין עמדה על 61.5%, ובקרב השמאל על 62.3% (ISSP, 2009). השיוך לעמדה פוליטית נעשה על פי תמיכה במפלגה שנמצאה בקואליציה (ימין) או באופוזיציה (שמאל). הרכב הקואליציה בזמן עריכת הסקר היה זהה לזה של תקופת המחאה.

35 הנתונים מתבססים על משתנה V35 בסקר ISSP (2009), שבו השאלה היא: "האם שררך הוגן?" (Is your pay just?). כל בעלי התואר האקדמי שלהם 17 שנות לימוד ומעלה ושאינם לומדים נחשבו בעלי "תואר שני ומעלה".

היחיד שיסביר את התפרצותה של מחאת קיץ 2011 בישראל. ההסבר, כמובן, מורכב הרבה יותר. עם זאת, ההשוואה לצ'ילה - מדינה שכמו ישראל, גם היא עברה תהליכי ניאו-ליברליזציה מקיפים ושגם בה פרצה מחאת המונים שבמרכזה נושאים כלכליים, אף כי לא שרר בה משבר כלכלי - מבהירה את חשיבותה של אותה הבטחה לפרוץ המחאה ולעיצובה.

הניסיון הניאו-ליברלי בישראל ובצ'ילה להציב את רכישתה של השכלה גבוהה כהבטחה בתוך הסביבה הממשמעת של השוק לא צלח. בשתי המדינות הניעה ההבטחה רבים אל תוך מערכת ההשכלה הגבוהה, אך התוצאות לא היו כמובטח; "השוק החופשי" הצליח למשמע את הבטחת ההשכלה. במקרה הצ'יליאני התרחש הדבר בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה עצמה, שעוצבה לפי כללים וכלים ניאו-ליברליים. ההשכלה הגבוהה שאמורה לסייע לפעילותו של הפרט בשוק הפכה בעצמה למצרך, שכלל שעולה הביקוש לו, כך עולה גם מחירו. במקרה הישראלי התרחש הדבר דווקא בגלל הצלחתה של מערכת ההשכלה הגבוהה בייצור בוגרים: מספר בעלי ההשכלה האקדמית עלה דרמטית, אך בשנים שקדמו למחאה החל שחרם לרדת, על רקע תהליכי הליברליזציה של הכלכלה הישראלית והגמשת שוק העבודה שלה.

מתוך כך עולה השאלה אם "במחאה הופגנה בפעם הראשונה בקנה מידה גדול התנגדות ציבורית לשיטה הכלכלית-חברתית הקפיטליסטית כפי שהתמסדה בישראל מאז 1985" (רם ופילק, 2013, עמ' 26). אין ספק שהמחאה הציגה התלכדות נדירה של כוחות מרכזיים הפועלים לשינוי השיטה הניאו-ליברלית. עם זאת, הדברים שהוצגו כאן הופכים לסבירה עד מאוד את האפשרות שרבים מהמוחים לא מחו על השיטה, אלא על תוצאותיה. הם מחו על כך שההבטחה הניאו-ליברלית של ההשכלה הגבוהה לא מומשה. הם מחו על כך שאף על פי שפעלו לפי כללי המשחק שהציע (או כפה) הניאו-ליברליזם, הם לא תוגמלו בהתאם. כלומר, ייתכן מאוד שלא מדובר (או עדיין לא מדובר) בדחיית הניאו-ליברליזם, אלא בדרישה לתיקונו.

תוצאות הבחירות ב-2013 מספקות תימוכין מסוימים למסקנה זו. המפלגות שהתחזקו במידה הרבה ביותר ואף נכנסו לאחר מכן לקואליציה - "יש עתיד" ו"הבית היהודי" - אינן מערערות כלל על התפיסה הניאו-ליברלית, אלא מבקשות להציע תיקונים קלים לאופן שבו יושמה בישראל. תוצאות אלה בולטות עוד יותר בהשוואה לצ'ילה, שאף בה נערכו בחירות ב-2013,³⁶ ובהן הצליח מחנה המרכז-שמאל לגבור בפער גדול על מחנה המרכז-ימין הן בבחירות לנשיאות והן בבחירות לשני בתי הקונגרס. ראש מחנה המרכז-שמאל, הנשיאה לשעבר מישל בצ'לט (Bachelet), הבטיחה בקמפיין שלה שינוי יסודי במערכת ההשכלה הגבוהה ושינויים פרוגרסיביים במערכת המיסוי ובחוקה שכוננה בימי הדיקטטורה.

אחד מהישגיה הבולטים של המחאה הוא הדיון הציבורי שעוררה בנושאים שזמן לא רב לפני כן נדחקו או הודחקו לפורומים סגורים של ביורוקרטים ומומחים במסגרת "פוליטיקת ההכרח" (ממן ורוזנהק, 2008). עם זאת, אחת העמדות הבולטות בדיון זה היא שהפתרון למצוקות הכלכליות של רבים מאזרחי ישראל הוא בהגברת התחרות ובהפרטה של נכסים נוספים שהמדינה עדיין מחזיקה

36 יש לציין שבין צ'ילה לישראל קיימים הבדלים משמעותיים, הן מבחינה מוסדית - בצ'ילה המשטר הוא נשיאותי ושיטת הבחירות היא שיטה רובית ייחודית - והן מבחינת תרבות פוליטית: בישראל "קונפליקטים חברתיים מובנים ומנוסחים במונחים של זהויות יסוד תרבותיות" (רוזנהק ושלו, 2013, עמ' 144), ולא דווקא על בסיס כלכלי-מעמדי. לפיכך יש שוני באופן שבו העדפותיו של הציבור מתורגמות לעוצמה פוליטית ממוסדת.

בידיה. כך, לפי הטענה, יכונן שוק חופשי אמיתי, שבו המוכשרים ובעלי ההשכלה יוכלו להביא לידי ביטוי ביתר שאת את כישוריהם ומתוך כך גם לשפר את רווחתם. לאור האמור כאן, לא מן הנמנע שרבים מבעלי ההשכלה האקדמית יראו בכך פתרון סביר למצוקותיהם, פתרון המממש את כללי המשחק שהניאו-ליברליזם הבטיח וטרם הצליח לקיים.

נספח 1: אופן בחירת המוסדות האקדמיים

בחירת המוסדות התבססה על שיקולים מערכתיים ועל שיקולים הקשורים למוסדות עצמם. מבחינה מערכתית, בצ'ילה נבחרו תכניות לתואר ראשון בלבד באוניברסיטאות בלבד ובישראל נבחרו תכניות לתואר ראשון במכללות ותכניות לתואר שני באוניברסיטאות. השיקול הראשון לכך הוא היררכיה. בצ'ילה קיימת היררכיה בין אוניברסיטאות למכללות (institutos profesionales, "מוסדות מקצועיים"). אוניברסיטאות יכולות להעניק תואר ראשון (licenciado), ואילו מכללות יכולות להעניק תואר סמי-אקדמי בלבד (bachiller). כדי לבחון את ההבטחה להשכלה גבוהה יהיה זה סביר יותר לבחון רק תכניות אקדמיות לחלוטין. בישראל, בעקבות החלטת ממשלה מאמצע שנות התשעים, התארים שמעניקות אוניברסיטאות ומכללות זהים בערכם (וולנסקי, 2005). בהעדר היררכיה יש לשקול את חלקם של הסטודנטים הלומדים בכל סוג של מוסד: סביר יותר לחפש את ההבטחה במקום שרוב הסטודנטים לומדים בו. במהלך התקופה הנדונה עלה מספר הסטודנטים לתואר ראשון הלומדים במכללות על מספר הסטודנטים המקביל באוניברסיטאות: אף שב-2005 החלוקה בין שני סוגי המוסדות הייתה שווה כמעט, ב-2011 למדו 61.4% מהסטודנטים במכללות. בקרב תלמידים לתואר שני, חלקן של האוניברסיטאות אמנם ירד בתקופה הנדונה, אך רוב ברור של סטודנטים (75.5%) עדיין למד בהן בסופה (הלמ"ס, 2006, 2012).

השיקול השני נוגע לאופן שבו מחולקות רמות ההשכלה ובעיקר לגודלה של קבוצת בעלי ההשכלה השלישית, ובתוכה האקדמאים.³⁷ גודלה של הקבוצה הזאת הוא אינדיקציה לבחינת האתגר שבפניו ניצבת המדינה באשר להשכלה גבוהה: האם האתגר הוא בכניסה ללימודים גבוהים בכלל (תואר ראשון), או שהוא בכניסה לרמות שונות של לימודים גבוהים (תואר ראשון ושני). חלוקת רמות ההשכלה בצ'ילה מצביעה על האפשרות הראשונה: שיעור בעלי ההשכלה השלישית בצ'ילה נמוך (17.9%) (סקר CASEN משנת 2003). בישראל, לעומת זאת, שיעור בעלי ההשכלה השלישית גבוה (44%, ושיעור האקדמאים - 28.3%) (הלמ"ס, 2003), כך שהיא ניצבת בפני האפשרות השנייה.

שני שיקולים מוסדיים נוספו לשיקולים המערכתיים. ראשית, לא נבחרו כלל מוסדות טכנולוגיים, בהנחה שאופיין של התכניות שהם מספקים מוטה כלפי הכשרה מקצועית ולכן בהכרח יטה את התוצאות לכיוון אישוש קיומה של ההבטחה. שנית, יוקרה וגודל מוסד שימשו גם הם בבחירה. בחירת המכללות התבססה על שיקולי גודל בלבד, בהנחה שגודל המוסד מצביע על בולטות בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה ולכן תהיה משמעות רבה יותר לבחינת ההבטחה בקרב מוסדות גדולים. לבחירת האוניברסיטאות נוסף מרכיב היוקרה, מכיוון שבולטותן בתחום המחקר המדעי מקרינה גם על בולטותן בהבטחה להשכלה גבוהה.

מקורות

- אחדות, ל', סולה, ר', ואיינובך, צ' (1998). העסקת עובדים באמצעות חברות כח אדם: היקף התופעה ומאפייניה. ירושלים: הסתדרות העובדים הכללית, המכון למחקר כלכלי חברתי.
- ארטשטיין, י' (2001). גמישות שוק העבודה בישראל. בתוך א' בן בסט (עורך), ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק - המשק הישראלי 1985-1998 (עמ' 484-534). תל אביב: עם עובד.
- בן בסט, א' (2001). מסלול המכשולים לכלכלת שוק בישראל. בתוך א' בן בסט (עורך), ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק - המשק הישראלי 1985-1998 (עמ' 1-48). תל אביב: עם עובד.
- גופן, ע' (2012, 5 בנובמבר). סיום לימודים ונשירה בישראל ובעולם. נייר שהוצג בכנס השני למניעת נשירה מההשכלה הגבוהה.
- גל, ג' (2004). על מטוטלת ביטוח האבטלה בישראל 1972-2003. ביטחון סוציאלי, 67, 109-143.
- דגן-בוזגלו, נ' (2007). הזכות לעבודה בישראל: מבט משפטי ותקציבי. תל אביב: מרכז אדווה.
- הרצוג, ח' (2013). מבט דורי ומגדרי על מחאת האוהלים. תיאוריה וביקורת, 41, 69-95.
- וולנסקי, ע' (2005). אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ויסברג, ה', ביאור, ח', דטל, ל', שמיל, ד', ובר-אלי, א' (2011, 8 בנובמבר). כמה עובדי קבלן באמת מועסקים במשק? דה-מרקר. אוחזר ב-3 בינואר 2015 מתוך: www.themarker.com/career/1.1560870
- ות"ת (2009). התפתחויות עיקריות במערכת ההשכלה הגבוהה - לקט נתונים. בתוך דין וחשבון מספר 34/35 (עמ' 51-96). אוחזר ב-3 בינואר 2015 מתוך: che.org.il/wp-content/uploads/2012/05/vatat-31.pdf
- זוסמן, צ' (1995). מהסכמים קיבוציים לחוזים אישיים: שכר, יחסי עבודה והסתדרות. רבעון לכלכלה, 42(1), 17-35.
- טביביאן-מזרחי, מ' (2007). העסקת עובדי קבלן ונותני שירותים מן החוץ במשרדי הממשלה. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- טולדנו, א' (2013). מקבלי דמי אבטלה בשנת 2012. אוחזר ב-3 בינואר 2015 מתוך: www.btl.gov.il/Publications/survey/Documents/seker_245.pdf
- טלשיר, ג' (2014). המחאה החברתית בראי משבר הדמוקרטיה הישראלית: בין כלכלה, פוליטיקה וזהות. פוליטיקה, 23, 5-45.
- כהן, י', הרפלד, י', מונדלק, ג' וספורטא, י' (2010). צפיפות ארגונית של איגודי עובדים בישראל 2000-2006: שנים של סטגנציה. עבודה, חברה ומשפט, 12, 533-549.
- מיכלסון, נ' (2012). השפעת החוזים האישיים במינהל הציבורי בישראל על משך השירות. ירושלים: בנק ישראל.
- הלמ"ס. סקר הכנסות. 2006-2011. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- (2003). שנתון סטטיסטי לישראל 2003. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- (2006). שנתון סטטיסטי לישראל 2006. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- (2012). שנתון סטטיסטי לישראל 2012. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- (2013). שנתון סטטיסטי לישראל 2013. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- המל"ג (2010). גובה שכר הלימוד במוסדות המתקצבים להשכלה גבוהה לשנת הלימודים

- תשע"א. אוחזר ב-3 בינואר 2015 מתוך: che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/לימוד-תשעא.pdf
- (תשע"ב). לקט נתונים תשע"ב. אוחזר ב-3 בינואר 2015 מתוך: che.org.il/wp-content/uploads/2012/05/לקט-נתונים-תשעב.pdf
- ממן, ד' ורוזנהק, ז' (2008). מנכחים את הגלובלי: בנק ישראל ופוליטיקת ההכרח של הניאו-ליברליזם. סוציולוגיה ישראלית, י(1), 107-131.
- (2009). בנק ישראל - כלכלה פוליטית בעידן ניאו-ליברלי. תל אביב וירושלים: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.
- מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה (2012). נתוני מדד הדמוקרטיה הישראלית. נדיב, ר' (2000). העסקה באמצעות קבלני כ"א, ישראל 2000. ירושלים: משרד העבודה.
- סיקורל, ע"א וליטבסק-הירש, ט' (2012). בית אישי, אוהל קהילתי וצדק חברתי במאהל המחאה בבאר שבע. סוציולוגיה ישראלית, יד(1), 8-28.
- קריסטל, ט', כהן, י' ומונדלק, ג' (2006). האיגוד המקצועי וגידול אי השוויון הכלכלי בישראל, 1970-2003. ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.
- רוזנהק, ז' ושלום, מ' (2013). הכלכלה הפוליטית של מחאת 2011: ניתוח דורי-מעמדי. תיאוריה וביקורת, 41, 141-164.
- רם, א' ופילק, ד' (2013). ה-14 ביולי של דפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. תיאוריה וביקורת, 41, 17-43.
- שלום, מ' (2012). הרקע הכלכלי למחאה החברתית בקיץ 2011. נייר מדיניות מס' 08.2012. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- Alimi, E. Y. (2012). "Occupy Israel": A tale of startling success and hopeful failure. *Social Movement Studies*, 11(3-4), 402-407.
- Booth, A. L., & Katic, P. (2011). Men at work in a land down-under: Testing some predictions of Human Capital Theory. *British Journal of Industrial Relations*, 49(1), 1-24.
- Brown, P., Green, A., & Lauder, H. (2001). *High skills: Globalization, competitiveness and skill formation*. Oxford: Oxford University Press.
- Brunner J. J., & Hurtado, R. F. (Eds.) (2011). *Educación superior en Iberoamérica – Informe 2011*. Santiago, Chile: CINDA, Universia.
- Burton, G. (2012). Hegemony and frustration: Education policy making in Chile under the Concertación, 1990-2010. *Latin American Perspectives*, 39, 34-52.
- CASEN. Encuesta de Caracterización Socioeconómica Nacional, 1992-2009.
- Castiglioni, R. (2010). A new social policy model? Education, health care and pensions under Presidents Lagos and Bachelet. A paper prepared for the Congress of the Latin American Studies Association, Toronto, Canada, 6-9 October, 2010.
- (2012). Social policy reform and continuity under the Bachelet administration. In J. Díez & S. Franceschet (Eds.), *Comparative public policy in Latin America* (pp. 247-271). Toronto: University of Toronto Press.

- CNED (Consejo Nacional de Educación). Indices: Estadísticos y base de datos. Retrieved January 3, 2015 from: www.cned.cl/public/secciones/SeccionIndicesEstadisticas/indices_estadisticas_retencion.aspx
- (2010). INDICES 2011. Retrieved January 3, 2015 from: www.cned.cl/public/secciones/seccionGeneral/Noticias/PresentacionIndices2011.pdf
- (2012). Arancel. Retrieved January 3, 2015 from: www.cned.cl/public/secciones/SeccionIndicesEstadisticas/doc/NovEstadisticas2012/012_Web_Arancel.pdf
- Cook, M. L. (2002). Labor reform and dual transitions in Brazil and the southern cone. *Latin American Politics and Society*, 44(1), 1–34.
- Crouch, C. (2009). Privatised Keynesianism: An unacknowledged policy regime. *The British Journal of Politics and International Relations*, 11(3), 382–399.
- Déllano, M. (2011). El “invierno estudiantil” sacude Chile. Retrieved January 3, 2015 from: elpais.com/diario/2011/08/21/internacional/1313877610_850215.html
- Dirección del Trabajo (2009). Encuesta Laboral 2008: Informe de Resultados. Santiago, Chile: Dirección del Trabajo. Retrieved January 6, 2015 from: www.dt.gob.cl/documentacion/1612/w3-article-95958.html
- (2012). Encuesta Laboral 2011: Informe de Resultados. Santiago, Chile: Dirección del Trabajo. Retrieved January 6, 2015 from: www.dt.gob.cl/documentacion/1612/w3-article-101347.html
- Drake, P. W., & Jaksic, I. (Eds.) (1999). *El modelo Chileno: Democracia y desarrollo en los noventa*. Santiago, Chile: LOM.
- ECLA (Economic Commission for Latin America and the Caribbean). Retrieved January 3, 2015 from: estadisticas.cepal.org/cepalstat/WEB_CEPALSTAT/Portada.asp?idioma=I
- Edwards, S., & Cox Edwards, A. (2000). Economic reforms and labour markets: Policy issues and lessons from Chile. *Economic Policy*, 30(1), 181–229.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Filc, D. (2004). Post-fordism’s contradictory trends: The case of the Israeli health care system. *Journal of Social Policy*, 33, 417–436.
- (2009). *Circles of exclusion: The politics of health care in Israel*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gaziel, H. H. (2012). Privatization by the back door: The case of the higher education policy in Israel. *European Journal of Education*, 47(2), 290–298.
- Grinberg, L. L. (2013). The J14 resistance mo(ve)ment: The Israeli mix of Tahrir Square and Puerta del Sol. *Current Sociology*, 61(4), 491–509.
- Hall, P. A., & Soskice, D. (Eds.) (2001). *Varieties of capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2005). *A Brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

- ISSP (International Social Survey Project) (2009). Retrieved January 6, 2015 from: zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fStudy/ZA5400
- Korpi, W., & Palme, J. (2003). New politics and class politics in the context of austerity and globalization: Welfare state regress in 18 countries, 1975-95. *American Political Science Review*, 97(3), 425-446.
- Martínez, J., & Díaz, Á. (1996). *Chile: The great transformation*. Washington DC: Brookings Institute.
- Matear, A. (2006). Barriers to equitable access: Higher education policy and practice in Chile since 1990. *Higher Education Policy*, 19, 31-49.
- McAdam, D., & Rucht, D. (1993). The cross-national diffusion of movement ideas. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528, 56-74.
- Menahem, G. (2008). The transformation of the higher education in Israel since the 1990s: The role of ideas and policy paradigms. *Governance*, 21(4), 499-526.
- Mudge, S. L. (2008). What is neo-liberalism? *Socio-Economic Review*, 6, 703-731.
- Pribble, J., & Huber, E. (2010). Social policy and redistribution under Left governments in Chile and Uruguay. Retrieved January 3, 2015 from: www.carloalberto.org/assets/working-papers/no.177.pdf
- Saavedra, J. (2003). Labor markets during the 1990s. In P. P. Kuczynski & J. Williamson (Eds.), *After the Washington consensus: Restarting growth and reform in Latin America* (pp. 213-263). Washington DC: Institute for International Economics.
- Schneider, B. R., & Soskice, D. (2009). Inequality in developed countries and Latin America: Coordinated, liberal and hierarchical systems. *Economy and Society*, 38(1), 17-52.
- Sehnbruch, K. (2006). *The Chilean labor market: A key to understanding Latin American labor markets*. New York: Palgrave Macmillan.
- Shalev, M. (2000). Liberalization and the transformation of the political economy. In G. Shafir & Y. Peled (Eds.), *The new Israel: Peacemaking and liberalization* (pp. 129-159). Boulder, CO: Westview Press.
- Shamir, O., & Ben-Porat, G. (2007). Boycotting for sabbath: Religious consumerism as a political strategy. *Contemporary Politics*, 13(1), 75-92.
- Soskice, David. (2005). Varieties of capitalism and cross-national gender differences. *Social Politics*, 12(2), 170-179.
- Sweetland, S. R. (1996). Human Capital Theory: Foundations of a field of inquiry. *Review of Educational Research*, 66(3), 341-359.
- Torche, F. (2005). Privatization reform and equality of educational opportunity in Chile. *Sociology of Education*, 78(4), 316-343.
- Valenzuela, A., & Dammert, L. (2006). Problems of success in Chile. *Journal of Democracy*, 17(4), 65-79.

- Valenzuela, J. M., Labarrera, P., & Rodriguez, P. (2008). Educación en Chile: Entre la continuidad y las rupturas – principales hitos de las políticas educativas. *Revista Iberoamericana de Educación*, 48, 129–145.
- Williamson, J. (2003). Our agenda and the Washington consensus. In P. P. Kuczynski & J. Williamson (Eds.), *After the Washington consensus: Restarting growth and reform in Latin America* (pp. 323–332). Washington, DC: Institute for International Economics.
- World Bank Databank. Retrieved January 3, 2015 from: databank.worldbank.org
- Yogev, A. (2010). Qvo vadis magister artium? Policy implications of executive master's programmes in an Israeli research university. *Higher Education Policy*, 23, 83–98.
- Zilkha, G. (2007). Privatization in higher education: A statistical report. Haifa, Israel: Technion, Neeman Institute of Social Sciences Studies.